

2009-11-05

Tanárképzés a Bologna-folyamatban

Az EDUCATIO jelen száma nem a tanárképzéssel foglalkozik – úgy általában, ahogyan már többször tette. Hanem a tanárképzéssel, ahogyan az a Bologna-folyamatban megfogalmazódik, illetve átalakul. De mondhatnánk úgy is, hogy a Bologna-folyamattal – annak első hazai tapasztalataival, erősségeivel és gyöngeségeivel –, ahogyan a tanárképzésben tükröződik. A Bologna-folyamat dilemmái a tanárképzés tükrében – írhattuk volna e bevezetés címének.

Magáról a Bologna-folyamatról az EDUCATIO már többször, többféleképpen írt. Nem véletlenül. A Bologna-folyamat – ezt az első évtized végén már markánsabban látni – nagyobb jelentőségű, mint amilyennek a hazai közvélemény a kezdetben látni vélte; sőt nagyobb jelentőségű annál is, ahogyan különböző szakmai és hivatali egyeztetések csatározásaiból aktuálisan kirajzolódott. A szembenálló felek mindig hajlamosak arra, hogy a saját ügyüket fölmagasztalják, az ellenfél érveit viszont lekicsinyeljék. A Bologna-folyamat hazai előkészítése és átvétele során sem történt másként. Akik (bármiért) elkötelezték magukat e folyamat hazai megindítása mellett, vélhattük volna, túlzásokba estek, amikor a Bologna-folyamat történelmi jelentőségére hivatkoztak, ami miatt a bekapcsolódás nem hagyható ki. A Bologna-folyamat ellenzői viszont alighanem elszámították magukat (e sorok írójával együtt), amikor e folyamatot egynek vélték az idővel eljelenétkelendő bürokratikus oktatásügy epizódjai közül. Alighanem a támogatóknak volt igazuk. A Bologna-folyamat jelentősebb reform a hazai, sőt az európai felsőoktatásban, mint eredetileg véltük. Jelentősége csakugyan történeti mércével mérhető. S talán nem túlzás, ha – tíz év múltán – kijelentjük: az európai felsőoktatás legjelentősebb átalakítási kísérlete a XX. század kezdete óta.

*

Ebben a minőségében, tegyük hozzá, alighanem az utolsó. Az a lényegében konzervatív reform, amelyet a „Bologna-folyamat” neve takar, eredetileg markáns visszatérés volt (lett volna) az 1968 előtti felsőoktatási hagyományokhoz Európában. Olyan felsőoktatási hagyományhoz, amelyben a felsőoktatási intézményeket az állam (a nemzetállamok) alapítja és tartja el; professzorai közalkalmazotti státusban és fölhatalmazással működtetik; hallgatósága pedig nem részt vevője az egyetemi életnek, hanem – bármennyire aktivan, de mégis csak – egyfajta „elszenvedője”. E vonások mindennél erőteljesebben ütköznek ki abból a Magna Charta Universitatis-ből (Bologna, 1988) amelyre a Bologna-folyamat során mint az első „szent iratra” hivatkozni szokás.

Nem volna mindennek akkora jelentősége, ha nem vennébk figyelembe, hogy mivel szemben hivatkoznak rá. A látens – csak néha manifesztálódó – vita kétségtelenül a kereskedelmi alapon szerveződő felsőoktatással folyik: azokkal a vállalkozásokkal (diplomagyárakkal), amelyek „termékeiket” nemzetközi méretekben kínálják, profitra orientálódnak, üzleti alapon szerveződnek és mára átfogják a világot. Hallgató-éhségüknek, tőkeerejüknek, innovatív képességüknek nehéz, tán már lehetetlen is ellenállni. A nem állami alapon szerveződő, az üzleti világ törvényeit követő, a piaci védővámok lebontását sürgető felsőoktatási

vállalkozások azzal fenyegetnek (legalább is akkor, amikor a Bologna-folyamat megindult -, hogy bekebelezik a nemzeti felsőoktatásokat, tanáraikat nemzetközi fizetéssel és érvényesüléssel, hallgatóikat pedig nemzetközi diplomákkal és elhelyezkedéssel csábítják magukhoz.

Ez a kihívás a klasszikus európai felsőoktatást háromszoros válságban érte. Az egyik válság a demográfiai. Európa, mint a XX. század végi előrejelzések már mutatták, a XIX. század eleje óta folyamatosan demográfiai hátrányban van a világ többi részével szemben; az egykor népességbőcsátó földrész mára a világ demográfiailag legdepressziósabb régiójává vált. Azok a társadalmi-kulturális ellátó rendszerek, amelyeket a XX. század folyamán kiépített és nehézségek árán is fönntartott, ma már csak úgy tarthatók fön, ha kibocsátóból népességfőlvő régióvá változik. Ez a dráma fordulat – pedig még csak a kezdetén vagyunk – a felsőoktatásban is tükröződik. A versengés, amelybe elsősorban az Egyesült Államok egyetemeivel bonyolódott, mindenekelőtt Dél- és Délkelet-Ázsia nagy népességeket koncentráló és kibocsátani tudó / akaró országaiért, azok fiatalságáért folyik. Olyasmit kell kínálni nekik, amit Európában inkább kaphatnak meg, mint a világ egyéb felsőoktatásában (értsd: az amerikai egyetemeken). Ami Európába vonzza őket, esetleg itt akár meg is tartja a legmagasabban iskolázottakat.

Az európai felsőoktatás második válsága az ún. expanzió. Az expanzió – gazdasági, társadalmi és politikai-kulturális okokból – hosszú lappangási szakasz után a XX. század közepén gyorsult föl. Eredményképp teljesen átalakult az a közönség, amely a felsőoktatással találkozott, találkozik. Azt, ami a felsőoktatásban folyik, egyre kevésbé tudják a hagyományos akadémiai és politikai elitcsoportok befolyásolni – egyre inkább a főlhasználók igényei és kereslete határozzák meg. Mint minden tömegintézménnyel történt az elmúlt két évszázadban, a felsőoktatás is „demokratizálódott” – feszültségekkel, ellenállásokkal és törésekkel is akár (lásd az 1960-as évek diákmozgalmait Európa-szerte). A felsőoktatás Európában – amikor a Bologna-folyamat megindult – az 1960-as évek végének nagy átalakulását, annak jegyeit hordozta: az akadémiai hierarchia erodálódását, a szakképzések térnyerését, a hallgatói önkormányzatokat, a helyi-regionális kötődéseket, a civil beleszólást.

Az európai felsőoktatás harmadik válságát az elmúlt harminc év neoliberális gazdasági és politikai filozófiája (ideológiája) fejezte ki, vagy éppenséggel hordozta. Ez az ideológia, amelynek képviselői gyöngébb és olcsóbb állam mellett nagyobb szabadságot és nemzetköziesedő piacot (megfelelően globalizált vállalkozásokkal) ígértek és arra törekedtek, Közép-Európában az 1989/90-es fordulattal egyúttal ajtót-ablakot nyitottak a felsőoktatás üzeletesedésének és pacosodásának – miközben állami finanszírozását folyamatosan szűákítették, szolgáltatásait pedig jobban-rosszabbul privatizálták. Az európai felsőoktatás – különösen is a mi térdfelünkön – a felvilágosodás óta állami kézben volt; ezt a hagyományt és intézményesülését nem volt (lett volna) könnyű dolog máról-holnapra lebontani. Nem is lehetett, nem is sikerült. Sikerült azonban félig-meddig átalakítani a szervezetét, s félig-meddig megzavarni a szereplői tudatát, elbizonytalanítani oktatáspolitikai szerepvállalásaikat és megnyilatkozásaikat. Vállalkozásokat álmodtak maguk köré – miközben állami támogatásokat vettek föl; termékeiket piacra akarták „dobni”, amivel egyre jobban kiszolgáltatták magukat az üzleti életnek.

A Bologna-folyamat elszánt és összehangolt válasz próbált lenni erre a három kihívásra. Kísérlet arra, hogy az idő kerekét ne csupán visszafordítsák (mint azt a Magna Charta Universitatis aláírói szerették volna), hanem egyúttal elébe is menjenek ezeknek a

kihívásoknak. Lehet – sőt kell is – vitatkozni az elvekkel, az eszközökkel és a megvalósítással, ahogyan a Bologna-folyamat eddig lezajlott. Don Quijote-i vállalkozás volt (ismét egy szimbolikus európai) – annak minden emelkedettségével, s talán nem minden kudarcával együtt. De hogy történelmi vállalkozás – az nem tagadható.

*

Nemcsak az európai felsőoktatás került válságba – mint fentebb indokoltuk -, hanem az európai oktatás egésze. Erről a „világválságról” egykor sokat írtak és cikkeztek, ifjúságkutatástól az oktatástervezésig számos szakértőt és szervezetet megmozgatott. Az oktatásügy XX. században lezajlott reformjai – amelyeknek egyik utórezgése a Bologna-folyamat – még megírásra és értékelésre várnak. S ebben a történetben nyilván önálló fejezet lesz, lehet a tanárképzés.

A tanárképzés egyike az „állatorvosi lovaknak”, amelyeken kezdő társadalomkritikusok és népdoldogítók gyakorolhatják magukat. A tanárképzés a lenyomata az oktatási rendszer erősségeinek és gyöngeségeinek nemcsak mint kibocsátó, hanem úgy is mint alkalmazó. Aki az oktatási rendszert át akarja alakítani, annak át kell alakítania magát a tanárképzést is, enélkül nem megy. Aki az iskolát kritizálja, az tulajdonképpen a tanárokat bírálja (okkal-ok nélkül). A tanárság – a tanári (pedagógus) társadalom jelentős méretű foglalkozási csoport, legalább is hazai viszonylatban; de nemcsak az. Történeténél életkörülményeinél s nem utolsósorban nképzettségénél fogva egyben társadalmi csoport is – am ely markánsan elkülönül, esetneként konfrontálódik is más társadalmi csoportokkal kultúrájában érdekeiben és életkörülményeiben. Bár mi – a szülők, a öözvélemény, a közvéleményre hivatkozó s azt formáló média, a politika – rendszerint az egyes tanárt látjuk (esetleg az iskolát), az egyes tanárokon keresztül egy nagy társadalmi csoporttal lépünk érintkezésbe.

Tanárt képezni ezért nem egyszerűen oktatáspolitikai probléma, nem tanterv, gyakorlatok, egymással vitázó szakkérdések bonyolult hálójá (gubanca), mint szakértői szinten látszik s kezelődik. Van s nem is kevés társadalompolitikai vonzata. A tanárképzés családok tömegét érinti és mozgatja meg; releváns a helyi-regionális politika számára is; befolyásolja az elhelyezkedést, foglalkoztatottságot, a demográfiai folyamatokat, a szociális ellátást. A tanárképzés – hogy ezt az elcsépeletnek tűnő fordulatot használjuk – „társadalmi ügy”.

Nem (nemcsak) a fontossága miatt, hanem a fent említett gazdasági, politikai és kulturális dimenziói miatt. Hogy ezek közül itt most csak egyet emeljünk ki: a tanárképzés képezi a hazai felsőoktatás egyik fő vonulatát (a másik fő vonulata az agrárképzés). Aki a tanárképzést reformálja, a hazai felsőoktatás egyik pillérét éri el és mozgatja meg. Nem is lehet másképp: a (felső)oktatás minden reformja – mind a „bemeneti”, mind a „kiemeneti” oldalon érintkezik a tanárképzéssel. Az oktatásügy piacán a tanárképzés keresletet is, kínálatot is támaszt – egyszerre.

*

Így talán jobban érthető, hogy a Bologna-folyamat hazai megvalósulásához – mérlegeléséhez és kritikájához – miért éppen a tanárképzést választjuk. Ha a felsőoktatás minden átalakítása – itthon legalább is – a tanárképzésbe torkollik (mint fölvevőben és leadóba), akkor a Bologna-folyamat, nehézségeivel és erősségeivel együtt értelemszerűen szintén beletorkollik a tanárképzésbe. Ha Bologna-folyamat révén valóban átalakul a hazai felsőoktatás – jobbá? Rosszabbá? Mássá -, akkor ez az egyik legfontosabb szektor, a tanárképzés átalakítását (is)

jelenti. Itthon a Bologna-folyamat valódi tesztje nem a ciklusos képzés, a hallgatói mobilitás vagy a gazdaságnak való megfelelés, hanem a pedagógusképzés.

Könnyű az orvosképzésnek, a jogászképzésnek vagy a művészeti képzésnek – hiszen csupán néhány ezer vagy tízezer főt alkotó foglalkozási csoportot érint. Akár ki is maradhatnának az egész Bologna-folyamatból (ki is maradtak, már csak erős érdekérvényesítő képességük révén is). A tanárképzés viszont nem maradhatott ki. Az egyetemi tudományos képzés a Rákosi-korszakban és a Kádár-rendszerben „tanárképzésként” élt túl vagy szerveződött újjá; felsőfokú technikumok, később főiskolák pedig az egykori gazdaképzők és tanítóképzők bázisán szerveződtek meg. A Bologna-folyamat azokat a konszenzusokat borítja föl, amelyek a XXI. század elejére – a már említett válságok ellenére – a magyarországi felsőoktatás rendszerében, hálózatában és irányításában kialakultak.

A vitákat azonban – amelyek például arról folynak, hogy folytathat-e magiszteri képzést egy főiskola, milyen óraszámok jussanak egyes tanszékeknek (oktatói állások!), legyen vagy ne legyen fölvételi vizsga (ki határozza meg a felsőoktatásba kerülést) – csak ritkán helyezzük ebbe a perspektívába. Ezek a viták inkább úgy csapódnak le, mint egyes grémiumok – a benne ülők, az őket befolyásolók – legális / nem legális befolyása a felsőoktatás fölött; az egyes tudományok alkalmassága vagy alkalmatlansága; a finanszírozás lehetősége és ellehetetlenülése; vagy éppenséggel a hallgatók érdekei (az arra való jogos-jogtalan hivatkozás). Az egész Bologna-folyamatról alkotott képünk is aszerint módosul, hogy a vitapartnerek milyen részérdekeket „hangosítanak ki”. Az egészről kirajzolódó képet elhomályosítják a túl közletről szemlélt és megélt részletek. (A számos, sőt immár szinte számtalan kisebb-nagyobb vitára hivatkozni szinte fölösleges – az olvasó bőven megtalálja őket az itt olvasható tanulmányokban, cikkekben.)

Ha a tanárképzést kivesszük a mai (magyarországi) tudományegyetemekből – ahogy ezt a Bologna-folyamatra hivatkozva a pedagógusképzés megújítói eredetileg elgondolták s csatáztak érte -, ami marad (tudósképzés), valóban szegényes látvány. Nem a képzés szintje szegényes – hanem a méretei, a megjelenési formái, a társadalmi súlya. Az első öröm múltán, hogy az egyetemen nem kell többé „pedagógikumot” tanulni, tanítani, a fölismerés sokszor rémítő: mihez kezdünk az ilyen-olyan tudományos diplomával? S ha a Bologna-folyamatot a kormányzat is komolyan veszi – amire nemzetközi példák, összehasonlítások késztetik -, akkor nincs többé állami mmentőöv sem (végül is elmehet tanárnak...), amibe kapaszkodni szokás.

A tanárképzés „bolognai modelljében” (bőven olvashatni róla a következő tanulmányokban) a tanárképzés deklaráltan magiszteri (egyetemi) szinten folyik; valójában fokozatosan kicsúszhat az egyetemek kezéből, s átmehet főiskolai szintre. A küzdelem, ami a „szaktudományok” és a „pedagógikum” képviselői között órákról, szagazdaságról és diplomakiadásról folyik, tulajdonképpen a két intézménytípus mérkőzése. Ha a Bologna-folyamatot komolyan vesszük, vesszük, a leendő tanár jobban képeződik valamely főiskolán (vagy akár főiskolai karrá minősített intézményben). Az egyetemeknek megmaradhat a tudomány – pirruszi győzelem.

Túl rövid az idő arra, hogy kirajzolhassuk a Bologna-folyamat következményeit; legfőljebb föltételezésekbe bocsátkozhatunk. Ezek közül a legvalószínűbbnek az látszik, hogy egyetemek és főiskolák között a különbség még sokáig megmarad (már csak tanáraik miatt is). Hiába akkreditáltatják tanárszakjaikat a főiskolák, s hiába veszítenek tanárszakos hallgatókat az egyetemek. A főiskolákon a magiszteri képzést (mesterképzés) komolyabban

veszik és gyakorlatra orientáltabban végzik, mint az egyetemen valaha is. Az egyetemek viszont látnivalóan igényesebbek tudnak lenni és maradni – cserébe a gyakorlat elhanyagolásaért. Könnyen járhat úgy mindkét képzés, mint az általános iskolák, amikor a hat évfolyamos gimnázium megjelent. A hat évfolyamos gimnáziumok a felső tagozatot leföldrtek, elvve onnan a 7.-8. évfolyam legjobbait, akik szívesen mentek, hiszen 6. után máris középiskolába léphettek. Ezzel az alsó tagozat, amely úgy is nyújtózkodott a felső tagozat felé (már csak presztizs okokból is), magához húzza a felsőm tagozat megmaradt részét. Talán ez a folyamat mewgy végbe most a felsőoktatásban. Ahol az alapképzések a meghatározók (elsősorban a főiskolákon), ott az alapképzéseket folytatja, arra épül rá a mesterképzés is. Így az eddigi tanárképzés néhy helyett ötévéssé nyúlik. Ahol viszont a doktori képzések a fontosak – az egyetemek rendszerint ezt hangsúlyozzák, mert ezt tudják -, ott a mesterképzések hasonulnak fokozatosan a doktori képzéshez. Az ígélet nem kevesebb, mint hogy a mesterképzésbe belépők – cserébe azért, hogy főként elméleti képzést kapnak, nem annyira gyakorlatit – sikeresen mejhetnek majd tovább a doktori képzésekbe. Így az képzésük – a mesterképzésbe lépéstől a doktori abszolutórium megszerzéséig – ugyancsak ötéves lesz.

*

Illetve marad – mert ez is hozzátartozik a Bologna-folyamat „logikájához”. Ez a logika egyáltalán nem ismeretlen az oktatásügy történetének utóbbi mévszázdából. Zha tömegek áramlanak (abszolute vagy csak relative) egy képzésbe, akkor a képzés hossza megnyúlik, szerkezete pedig hierarchikusabbá válik. S itt a kör bezárul. A Bologna-folyamat, amely azzal az ígélettel indult, hogy modernizálja az európai felsőoktatást, egyetlen „európai felsőoktatási térség”gé alakítva át, sokkal inkább maga hasonlu az európai felsőoktatás hagyományaihoz; amint az a „bolognai tanárképzés” megfigyelhető és várható fejleményeiből kibontakozik.

Az EDUCATIO akább olvasható tanulmányai – más-más oldalról közelítvbe a kérdést – tulajdonképpen mind erről szólnak. Napjaink láttelele; szerzők és szerkesztők reménye szerint hiteles láttelelet. Hogy mennyire érvényes – azt a jövő mutatja majd meg; ha ezt a kötetet, mondjuk, tíz év múlva újra kézbe vesszük.